

Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishning samaradorligi va uni hisoblash usullari

Ulugbek Tursunboyev

Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti reja-moliya va marketing bolimi boshligi

Annotatsiya. Maqolada xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishning samaradorligi hususida tadqiqotlar olib borilgan holda bir tizimga keltirilgan va uni hisoblash usullari taklif etilgan.

Kalit so'zlar. Xalqaro aksiyalar bozori, global bozorlar, kapital jalb qilish, samaradorlik, iqtisodiy muammolar, sarmoya jalb qilish, baholash ko'rsatkichlar tizimi

Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishning samaradorligi xususida so'z yuritilganda uni jalb etilayotgan tarmoqning xususiyati hamda raqobatbardoshligini etiborga olish lozim. Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilish bu kompaniyalarga nafaqat o'z mamlakatidagi bozorlarda, balki global miqyosda ham sarmoyadorlar bilan aloqada bo'lish imkoniyatini taqdim etadi. Bu jarayon kompaniyalar uchun yuqori darajada samarador bo'lishi mumkin, ammo buni amalga oshirishda turli omillarni hisobga olish zarur.

Bu borada samaradorlikni aniqlashda, global bozorlarning diversifikatsiyasi, valyuta risklari, regulyatsion muhit, investorlar ehtiyojlari va bozordagi likvidlik kabi omillarni etiborga olish talab etiladi. Jumaladan, xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishning eng asosiy samarali jihatlaridan biri bu kompaniyalar uchun global diversifikatsiya imkoniyatidir. Kompaniya bir nechta mamlakatlarda bozorlaridan sarmoya jalb qilish orqali o'zining risklarini kamaytirish imkoniga ega bo'ladi. Agar bir mamlakatda iqtisodiy muammolar yuzaga kelsa, boshqa mamlakatlarda o'sish va rivojlanish imkoniyatlari mavjud bo'lib, bu kompaniyaning umumiy barqarorligini ta'minlaydi.

Xalqaro aksiyalar bozorlarining eng muhim samarali xususiyatlaridan biri bu yuqori likvidlikdir. Likvidlik aksiyalarni tezda sotish va sotib olish imkoniyatini yaratadi, bu esa investorlar uchun muhimdir. Yirik xalqaro bozorlar, masalan, NYSE (New York Stock Exchange) yoki LSE (London Stock Exchange) kabi, kompaniyalarga ko'proq investorlarni jalb qilish imkonini beradi. Bu kompaniyalarga kapitalni tezda jalb qilish va zarur bo'lgan sarmoyani olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Yuqori likvidlik kompaniyalar uchun ham foydalidir, chunki u aksiyalarni sotish yoki qayta sotib olishda sarmoyadorlarga eng yaxshi shartlarni taklif etishga imkon beradi. Bundan tashqari, global bozorlar orqali sarmoya jalb qilgan kompaniyalar o'z aksiyalarini turli mamlakatlardagi investitsiya fondlari va yirik

institutional sarmoyadorlar uchun jozibador qiladi, bu esa kapitalni samarali jalb qilishni yanada osonlashtiradi.

Biroq, agar kompaniya xalqaro bozorlarni to'g'ri tanlasa va ulardagi regulatsion talablarni o'z vaqtida bajarib turish imkoniyatiga ega bo'lsa, bu jarayon samarali va foydali bo'lishi mumkin. Misol uchun, AQSH, Yevropa Ittifoqi yoki boshqa rivojlangan mamlakatlarda kompaniya ro'yxatdan o'tgan bo'lsa, investorlar bu bozorlarni ko'proq ishonchli deb hisoblashadi. Shu bilan birga, o'zining yuridik muhitini to'g'ri boshqarish va global regulatsion talablariga moslashish kompaniyaga xalqaro sarmoyadorlar bilan mustahkam aloqalar o'rnatishga yordam beradi.

Xalqaro bozorlarning regulatsion siyosatlari o'zgarib turadi, shuning uchun kompaniya bozorlaridagi yangiliklarni diqqat bilan kuzatib borish va ularga moslashish zarur. Bu, ayniqsa, yangi texnologiyalarni joriy etadigan va yuqori darajadagi xavfni o'z zimmasiga olgan startap kompaniyalar uchun muhimdir.

Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishda valyuta risklari va iqtisodiy o'zgarishlar muhim rol o'ynaydi. Kompaniya o'z aksiyalarini xorijiy sarmoyadorlarga taklif qilganda, valyuta kurslarining o'zgarishi uning daromadlari yoki xarajatlariga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, agar kompaniya AQSHda ro'yxatga olingan bo'lsa va uning aksiyalari evroda sotilsa, valyuta kursi o'zgarishi kompaniyaning foydasiga yoki zarariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shuningdek, global iqtisodiy o'zgarishlar ham kompaniyani ta'sir qilishi mumkin. Xalqaro bozorlar turli iqtisodiy tizimlarda va siyosiy sharoitlarda faoliyat yuritayotgan sarmoyadorlar bilan to'la, bu esa risklarni oshiradi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlardagi sarmoyadorlar global bozorlar va iqtisodiy o'zgarishlarga nisbatan ko'proq noaniqliklarga duch kelishlari mumkin.

Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishda sarmoyadorlarning turli ehtiyojlari va madaniyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Har bir mamlakatda investorlar turli iqtisodiy va madaniy sharoitlarga mos ravishda investitsiya qilishadi. Masalan, ayrim sarmoyadorlar uzoq muddatli daromadlarni afzal ko'rishlari mumkin, boshqalari esa qisqa muddatli foyda olishni xohlashadi.

Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilish kompaniyalarga turli iqtisodiy va regulatsion sharoitlarda o'z faoliyatini kengaytirish, risklarni diversifikatsiya qilish va global miqyosda o'sish imkoniyatlarini yaratadi. Biroq, bu jarayon turli risklar bilan birga keladi, masalan, valyuta riski, iqtisodiy noaniqliklar va regulatsion talablarga rioya qilish zarurati. To'g'ri strategiyalar, xalqaro bozorlarning tahlili va investorlar ehtiyojlarini tushunish orqali kompaniyalar bu imkoniyatlarni samarali tarzda amalga oshirishlari mumkin.

Xalqaro aksiyalar bozoridan kapital jalb qilishning samaradorligini baholash uchun bir qator moliyaviy va iqtisodiy ko'rsatkichlar mavjud. Bu ko'rsatkichlar kompaniyaning global bozorlar orqali olingan kapitaldan qanday foyda olishini,

risklarni qanday boshqarishini va investorlar uchun qancha qiymat yaratishini o'lchashga yordam beradi. Quyida samaradorlikni aniqlashda ishlatiladigan asosiy ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin (1-jadval).

1-jadval

Xalqaro aksiyalar bozorida kapital jalb qilishning samaradorligini baholash ko'rsatkichlar tizimi

Nomlanishi	Mohiyati
Aksiyalarning likvidligi	Aksiyalarning likvidligi kompaniyaning bozor qiymatiga nisbatan aksiyalarni sotish va sotib olish imkoniyatini ko'rsatadi. Yuqori likvidlik kompaniyaga sarmoyadorlar uchun aksiyalarni oson va tez sotib olish yoki sotish imkoniyatini taqdim etadi. Bu esa kapital jalb qilish samaradorligini oshiradi. Likvidlikni o'lchash uchun, misol uchun, avg. trading volume (o'rtacha savdo hajmi) yoki bid-ask spread (sotish va sotib olish narxlar o'rtasidagi farq) kabi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin.
Kapitalni jalb qilish hajmi	Xalqaro aksiyalar bozorida kapital jalb qilish samaradorligini o'lchashda birinchi ko'rsatkichlardan biri — bu kompaniya tomonidan jalb qilingan umumiy kapital miqdori. Bu ko'rsatkich kompaniyaning o'z aksiyalarini sotish orqali qancha mablag' to'plaganini ko'rsatadi. Kapital jalb qilish hajmi kompaniyaning bozor o'rni va investorlar tomonidan qabul qilinishini aks ettiradi.
Dividend rentabelligi	Xalqaro aksiyalar bozorida kapital jalb qilishda investorlar dividendlarni olishni ko'pincha maqsad qilib qo'yadilar. Kompaniyaning dividend rentabelligi uning aksiyalariga sarmoya kiritgan sarmoyadorlarga to'lanadigan dividendlarning foizini ko'rsatadi. Yuqori dividend rentabelligi kompaniyaning sarmoyadorlar uchun qiziqarli bo'lishi va kapital jalb qilishda muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.
Bozor kapitalizatsiyasi	Kompaniyaning bozor kapitalizatsiyasi — uning aksiyalarining umumiy bozor qiymati. Xalqaro aksiyalar bozorida kapital jalb qilishda kompaniyaning bozor kapitalizatsiyasi ko'rsatilgan sohada kompaniyaning o'lchami va investitsiya jozibadorligini ifodalaydi. Katta bozor kapitalizatsiyasiga ega kompaniyalar sarmoyadorlar uchun ishonchliroq bo'ladi va ko'proq kapital jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.
Daromadlilik ko'rsatkichlari	Kompaniyaning daromadlilik uning iqtisodiy samaradorligini va kapital jalb qilishdagi muvaffaqiyatini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkichlar o'z ichiga oladi: aksionerlar kapitaliga nisbatan sof foyda. Yaxshi ROE kompaniyaning sarmoya samaradorligini va investorlar uchun kapital yaratishda muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatadi. aktivlarga nisbatan sof foyda, bu esa kompaniyaning o'z aktivlaridan qanday foyda olishini ko'rsatadi. sof foydaning umumiy daromadlarga nisbati. Yaxshi marja kompaniyaning o'z xarajatlarini samarali boshqarishini va kapitalni samarali ishlatishini anglatadi.

Aksiyalarining narxi nisbati	P/E (Price to Earnings) ko'rsatkichi kompaniyaning aksiyalarining narxini uning birja daromadi bilan solishtiradi. Bu ko'rsatkich sarmoyadorlarga aksiyalarni qimmat yoki arzon baholanayotganligini aniqlashda yordam beradi. Yuqori P/E ko'rsatkichi aksiyalarni qimmat deb baholashga olib kelishi mumkin, ammo bu kompaniyaning yuqori o'sish potentsialiga ega ekanligini ko'rsatadi.
Sarmoyadorlar ishonch ko'rsatkichi	Xalqaro bozorlar orqali kapital jalb qilishda sarmoyadorlar ishonchi muhim rol o'ynaydi. Bu ko'rsatkich kompaniyaning global bozorlar va investorlar orasidagi obro'sini ifodalaydi. Investorlar ishonchini o'lchash uchun, masalan, aksiyalarning qiziqarli bo'lishi, tahlilchilar baholashlari yoki bozor so'rovlaridan foydalanish mumkin. Agar investorlar kompaniyaga ishonadigan bo'lsa, bu kapital jalb qilishda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini oshiradi.
Boshqaruvning samaradorligi	Kompaniyaning boshqaruv jamoasi qanday ishlashini o'lchash kapital jalb qilishning samaradorligini aniqlashda juda muhimdir. Boshqaruv samaradorligini o'lchash uchun ko'plab ko'rsatkichlar mavjud, masalan, Asset Turnover Ratio (aktivlarning aylanish koeffitsienti) va Operating Efficiency Ratios (operatsion samaradorlik ko'rsatkichlari). Yaxshi boshqaruv kompaniyaga resurslarni samarali boshqarish va bozor imkoniyatlaridan to'liq foydalangan holda o'sish sur'atlarini oshirishga yordam beradi.
Sarmoya rentabelligi	Sarmoya rentabelligi bu kompaniyaning jalb qilgan kapitalidan qancha foyda olishini o'lchaydi. ROI ko'rsatkichi yuqori bo'lsa, kompaniya jalb qilingan kapitalni samarali ishlatgan bo'ladi, bu esa sarmoyadorlar uchun kapital jalb qilishning muvaffaqiyatli ekanligini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich, ayniqsa, kompaniya uchun yangi bozorlar yoki texnologiyalarni o'zlashtirishda juda muhimdir.

Kapitalni jalb qilishning muvaffaqiyatini o'lchashda faqat bitta ko'rsatkichdan emas, balki turli faktorlarni inobatga olgan holda kompleks tahlil o'tkazish lozim.

Aksiyalarning Likvidligi (Liquidity of Stocks)ni aniqlashda aksiyalarning o'rtacha kunlik savdo hajmini ko'rsatadi va bu ko'rsatkich, aksiyalarni tezda sotib olish yoki sotish imkoniyatini aks ettiradi. U quyidagicha hisoblanadi:

Aksiyalar likvidligi = Savdo kuni soni/Jami savdo hajmi

Kapitalni jalb qilish hajmi (capital raised) esa, aksiyalar sonini aksiyaning birja narxiga ko'paytmasi orqali topiladi.

CR = Aksiyalar soni × Aksiyaning birja narxi

Agar kompaniya IPO (initial public offering) orqali kapital jalb qilsa, bu ko'rsatkich kompaniya aksiyalarining umumiy sonini va ularning birja narxini ko'rsatadi.

Dividend rentabelligi kompaniyaning aksiyalariga sarmoya qo'ygan investorlar uchun daromadni ko'rsatadi va quyidagicha hisoblanadi:

Drent = Yillik dividend to'lovlari/Aksiyaning bozor narxi × 100

Bozor kapitalizatsiyasi kompaniyaning umumiy bozor qiymatini ko'rsatadi. Uni quyidagicha hisoblash mumkin:

$$MC = \text{Aksiyalar soni} \times \text{Birja narxi}$$

P/E ko'rsatkichi kompaniyaning aksiyalarining narxini uning daromadi bilan solishtiradi:

$$P/E = \text{Aksiyaning bozor narxi} / \text{Aksiyalar boshiga sof foyda}$$

Volatillik aksiyalar narxlarining o'zgaruvchanligini ko'rsatadi. U odatda standart og'ish (standard deviation) orqali hisoblanadi:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \mu)^2}$$

Bu yerda:

- X_i — aksiyaning har bir kunlik narxi,
- μ — o'rtacha narx,
- n — davr (kunlar soni).

Yuqori volatillik kompaniya aksiyalarining narxining tez o'zgarishini va yuqori riskni anglatadi.

15

Bu ko'rsatkichni to'g'ridan-to'g'ri hisoblash mumkin emas, chunki u asosan bozor tahlilchilari va investorlar so'rovlari asosida o'lchanadi. Odatda investorlar ishonch ko'rsatkichlari turli bozor so'rovlari va tahlillar orqali aniqlanadi.

Sarmoya rentabelligi kompaniyaning jalb qilgan kapitalidan olingan foydani ko'rsatadi va quyidagicha hisoblanadi.